

től archeológiát és numizmatikát adott elő. Katančić Matija Petarról van szó, aki tudományosan igyekezett megalapozni az illirizmuselméletet. Más kérdés, hogy kéziratait viszont a pesti egyetemi könyvtárra hagyta. Ez a példa egyben jelzi, hogy a többnemzetiségű Pest-Buda kulturális életének feltárása – a valóban tiszteltre méltó eddigi eredmények ellenére – még mindig sürgető feladat. Berlász Jenő „adalécai” e téren is sok segítséget adnak a kutatóknak.

Berlász Jenő példát szolgáltat arra, hogy az intézménytörténetnek is mennyi „nemzetközi” vonatkozása lehet. Cseh–magyar kapcsolattörténeti vonatkozású adat, hogy František Palacký előbb könyvtárhasználóként (már 1822-ben), utóbb adományozóként van jelen a magyar nemzeti könyvtár történetében. Ennél fontosabb a könyvtár helyzetének megvilágítása olyaténképpen, hogy más könyvtár lehetőségeit is fölmeri a szerző. Még jelentősebb Széchényi Ferenc külföldi útjai könyvtári vonatkozásainak regisztrálása, és ezáltal a magyar könyvtárügy európai perspektívába történő behelyezése. Ezek a rövid kitérítések is lehetővé teszik, hogy az eddignél pontosabban felmérhessük a könyvtáralapítás jelentőségét.

Csak néhány, fontosnak tetsző mozzanatot ragadtunk ki Berlász Jenő rendkívül alaposan dokumentált, gazdag tartalmú, történésznek, irodalom- és művelődéstörténésznek egyként a továbbiakban nélkülözhetetlen könyvéből. Olyan intézménytörténettel gyarapodtunk, amely sokszíniűen megrajzolt történelmi háttérrel együtt festi föl a nemzeti művelődés egyik leglényegesebb szervezetének törté-

kumát. Az alapításkor már tudták a kortársak, hogy fordulat ez a magyar művelődés történetében, s ha erőltetett hangon is, ezt mondta ki Csokonai Vitéz Mihály; mint ahogy az alkalmi költemény közhelyein is átsüt Révai Miklós lelkesedése, mikor latin nyelven kiadott versében Széchényi Ferencnek „halhatatlan érdemei”-t emlegeti. Berlász Jenő monográfiája természetesen bőszégesen tárgyalja a szó szoros értelmében vett könyvtári műveletek szervezését (a szakozó, raktározó, állománygyarapító stb. folyamatokat). Ám még ezeknek a folyamatoknak szervezésén, finomodásán keresztül is képes rávilágítani az ezeket a folyamatokat létrehozó, ösztönző, a korszerűsítést sürgető-megtervező gondolatokra, és ezáltal egy jellegzetesen értelmiségi munka kialakulására és differenciálódására. Olyan tényekre, mozzanatokra, amelyek eddig jórészt kívülrekedtek a kutatások körén. Formálódó értelmiségi pályákat ismerünk meg; a magyar irodalom még nem rajzolhatta meg az archivárius alakját oly módon, mint tette azt E. T. A. Hoffmann. De éppen e formálódás végigkísérése révén bontakoznak ki a könyvtárosorsók, nem kevésbé érdekesek, mint a valóságból a tárgyilagosan elbeszélte fantaszitkumba átlépő E. T. A. Hoffmann-figuráé.

Ismertetésünk summázata ekképp szólhat: alapvetően fontos művel, *segédkönyvvel* gyarapodtunk. Jakó Zsigmond figyelmeztetését adaptálva: jól járt tudományos kutató is, könyvtáros is.

Fried István

MÁCZA JÁNOS: ESZMEISÉG – AVANTGARDE – MŰVÉSZET

1–2. köt. Bp. é.n. Petőfi Irodalmi Múzeum. 268, 375 l.

Mácza János esztétikai műveinek felfedezése a magyarországi olvasók számára a hetvenes évek elején kezdődött. A sort az *Esztétika és forradalom* nyitotta meg 1970-ben, ezt követte cikkeinek egy gyűjteménye, a *Legendák és tények* (1972), majd *A mai Európa művészete* (1979). Az Irodalmi Múzeum sorozatban az *Eszmeiség – avantgarde – művészet* összefoglaló cím alatt most megjelent két kötet Mácza János két jelentősebb tanulmányát tartalmazza. Egyik, az eredetileg 1927-ben oroszul publikált *Irodalom és munkásosztály Nyugaton*, a másik pedig az 1933-ban megjelent *Alkotó módszer és művészi örökség*.

Az *Irodalom és munkásosztály Nyugaton* irodalomtörténeti jelentősége abban a körülményben rejlik, hogy ez az első, magyar szerző tollából való, jóllehet a történelmi helyzet folytán nem magyar nyelven megjelent tanulmány, amely esztétikai szempontokat vezet be a kortárs szocialista irodalom tanulmányozásába. S mivel a szerző érzékelt a proletárodalom, illetve szocialista irodalom fogalmának jelentésbeli beszűkülését, a „munkásokról és munkásokhoz szóló” irodalom meghatározást használta, amikor arról a jelenségről beszélt, amit ma szocialista világirodalomként tartunk számon. Pontosabban, a szocialista világirodalom

gyökereiként. A munkásokról és munkásokhoz szóló irodalom fogalma ugyanis egyrészt tudomásul veszi, hogy az ide sorolható alkotásokból hiányzik a közös ideológiai alap, a marxizmus-leninizmus egységes világnézete, másrészt pedig felismeri és elfogadja ezeknek a műveknek a kötődését a munkásmozgalomhoz, illetve a munkásosztályhoz.

A munkásirodalomnak ezzel a meghatározásával a szerző tulajdonképpen elébe ment az egyes nyugati országokban még a harmincas évek elején is folytatott vitának arról, hogy az író származása, a mű témája vagy a belőle kiolvasható eszmeiség a jelentősebb tényező a proletáriróadalom fejlődésében. A kérdés ilyen felvetéséből eredő veszélyek, beszűkítő értelmezések elkerülése céljából vezette be a pszicho-ideológiai terminust mint az irodalmi művek tudományos elemzésének eszközét.

E meghatározás szerint: „Az irodalom művészi tükrözése a társadalom vagy valamely társadalmi osztály azon általános törekvésének, hogy megteremtse a lehető teljes egyensúlyt az adott történelmi korszak társadalmi (vagy osztály-) pszichikumának és ideológiájának összes – az adott társadalom anyagi, termelési, gazdasági erőinek dialektikáját visszatükröző – elemei között, amelyek visszatükrözik az adott társadalom anyagi, termelő-gazdasági erőinek dialektikáját.” (39. l.) Ebben a meghatározásban a pszichikai jelenti a közvetlen és érzéki viszonyokat, a külvilágra való reagálásnak a neveléstől törvényesített formáit, míg az ideológiai a megtanult vagy szerzett fogalmakat, eszméket, gondolkodásmódot. A pszichikai jelenti a tudattól függetlent, az ideológiai a tudatosat. A tételnek az a része pedig, amely a pszichikai és az ideológiai elemek közti egyensúly megteremtésére irányuló törekvést tükrözi, az irodalom mindenkor osztályhoz kötöttségét, irányzatosságát hangsúlyozza. Eszerint a feltörekvő osztály irodalmában az ideológiai elemek dominálnak. Amikor az uralkodó osztály ideológiája áthatotta a társadalom egészét, a pszichikai és ideológiai elemek egyensúlyba jutnak. Amikor pedig az uralkodó osztály ideológiailag nem tud újat létrehozni, a pszichikai elem válik uralkodóvá, és egy pusztán szórakoztató irodalom jön létre. A proletáriróadalom végső, kifejtett formájában – azaz a megvalósult szocializmus irodalmában – a pszichológiai elemek összességével mint valósággal kell számolni a proletáriátus osztályérdekei szempontjából, és ezek az elemek teljes összhangba jutnak a forradalmi

ideológiai elemekkel. Más szavakkal, a sekélyes, modern polgári irodalommal ellentétben, a szocialista társadalom tartalmas irodalmat hoz létre.

Lehetséges, hogy a pszicho-ideológia terminust Mácza közvetlenül V. M. Fricsétől vette át, a gondolat azonban megtalálható már a korábbi – elsősorban marxista – irodalom-szociológiai irodalomban. Közvetlen utalást találunk rá Lukács Györgynek a *Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez* című tanulmányában, amelyben szót emel az ellen, hogy az irodalmat feloldják egy-egy korszak kultúrpszichológiai jelenségeinek egészében, jöllehet lelki, tehát pszichológiai valóságát nem lehet kétségbe vonni, és az irodalom nem is csak ideológia, azaz a gazdasági viszonyok függvénye. Mácza felfogása, Lukácséval ellentétben, nem elutasító, hanem a korabeli vulgarizáló felfogásokkal szemben dialektikusan, bonyolult kölcsönkapcsolatok és hatások összefüggésében világítja meg az irodalom szerepét.

Mácza az *Irodalom és munkásosztály Nyugaton* című tanulmányával mint irodalomtörténeti művel legfeljebb részletkérdésekben vitatkozhatunk. Elmondhatjuk, hogy nem értünk egyet a Martin Andersen Nexóról adott értékelésével – többek között –, vagy magyar irodalmi vonatkozásban azzal, hogy Lékai Jánost az *Urak és rabszolgák* című regénye nyomán az Upton Sinclair-követők között helyezi el. Az is kérdéses, hogy a századelő szocialista irodalmi törekvései valóban két nagy kategóriába sorolhatók-e, mint az objektív realizmus és szubjektív romantika. Nevekhez kapcsolva, az első kategóriába tartozik Upton Sinclair, a másodikba Jack London, és a forradalom romantikus felfogása következtében az egész avantgarde. E sarkítás mellett Mácza feltételezi a közbülső kategóriát is, amely a szubjektív romantikától az objektív realizmus felé halad, és ezzel tulajdonképpen nem zárja ki, legalábbis elméletileg, annak a lehetőségét, hogy az avantgarde beépüljön a szocialista irodalomba.

Míg az *Irodalom és munkásosztály Nyugaton* egy jövőbeli proletár (szocialista) irodalom fényében vizsgálta az avantgarde mint irodalmi hagyomány kérdését, az *Alkotó módszer és művészi örökség* a hagyományhoz való viszonyt már a szocialista realizmus nézőpontjából elemezte. Mácza ekkor már a képzőművészetről beszél, a festészetről és kisebb mértékben a szobrászatról és építészetről, de számos megállá-

pítása éppúgy vonatkoztatható az irodalomra is. Így például az a megállapítása, amely a művészet fejlődése egyenlőtlenségének törvényére vonatkozik: egyrészt azt jelenti, hogy a művészet fejlődése a társadalom fejlődéséhez viszonyítva is egyenlőtlen, és egyenlőtlen a fejlődés magán a művészetben belül. Az irodalom egyenlőtlen fejlődésének gondolata a magyar tudományosságban kidolgozottabb formában az irodalmi zónák elméletében jelentkezett először, a hatvanas évek elején. Másik jelentős gondolata, hogy a művészi tükrözés sajátosságát a közvetettségben jelöli meg, vagy mint írja, „a művészetben a valóságos világ, a valóság nem mint közvetlen valóság, hanem mint tudatosult valóság jelenik meg, amely sajátosan fejeződik ki”, és ezt a tudatosult valóságot az ember mindennapi gyakorlata, „társadalmi viszonyai és világnézete” határozzák meg.

Visszaulva a hagyományhoz való viszony kérdésére: Mácza felfogása szerint a szocializmus művészete minden előző művészet egészének az örököse: „Mi örököljük a múlt egész gazdagságát, és világfelfogásunk folytán úgy tudjuk

értékelní ezt a gazdagságot, ahogy előttünk senki sem; meg tudjuk találni benne mindazt az értéket, amely eddig el volt rejtve vagy zárva. Új megvilágításba tudjuk helyezni a múlt legnagyobb művészeinek teljesítményét, eszmei szempontból tartalmasabban, érzelmekkel telítettebben tudjuk csodálni elődeink technikai felkészültségét.” A hagyomány ilyen megőrzése teszi lehetővé egy minőségileg, esztétikailag új művészet létrehozását.

Örömmel üdvözöljük Mácza János munkáinak újabb két kötetét. Úgy gondoljuk, hogy Mácza tanulmányai, történeti érdekességükön, dokumentum értékükön túl, nyitottságukkal, problémák iránti fogékonyságukkal, érvelésük logikájával és rendszerével termékenyítően szólhatnak bele a napjainkban is továbbélő elméleti vitákba.

A két tanulmányt S. Nyíró József fordította, a Mácza életművében, a korabeli vitákban eligazító, információkban gazdag bevezetést és a jegyzeteket Botka Ferenc írta.

Kovács József

KENYERES ZOLTÁN: A LÉLEK FÉNYŰZÉSE Bp. 1983. Szépirodalmi K. 490 l.

Vajon lehet-e igazán eredményesen művelni az irodalomtörténetet a nyelvészet, esztétika, szociológia, történettudomány, lélektan, filozófia kutatásainak ismerete, alkalmazása nélkül? Hol kezdődik és hol végződik az, amit „irodalom”-ként kezelünk? Mit tekinthetünk tehát az irodalomtörténet tárgyának? Az esztétikailag értékes művekkel foglalkozva, vajon figyelmen kívül hagyhatjuk-e a kevésbé értékes, netán értéktelen, de bizonyos korszakban a közönségre nagy hatást gyakoroló írásokat? Külön kell és lehet-e választanunk ilyen értelemben az esztétikai és a történeti értéket? Megkerülhetők-e az ilyen és hasonló, irodalomelméleti igényű fogalmi tisztázások? Mindezeket a belső összefüggéseket hogyan világítják meg hagyományos irodalomtörténetírásunk tanulságai, s hogyan a modern, nemzetközi, elméleti irányzatok? Miként lehet egyszerre, ennyiféle igénynek ésszerűen eleget tenni az irodalomtörténetés mindennapi gyakorlatában? Ilyen és hasonló fogás kérdésekkel, szakterületünk talán legalapvetőbb és legkényesebb kérdéseivel szembesít Kenyeres Zoltán e második tanulmánykötete, szervesen folytatva az előző,

Gondolkodó irodalom (1974) gondolatmeneteit.

E feladatok nagy részét közvetlenül megfogalmazza, s válaszait, állásfoglalását is körvonalazza a bevezető fejezetben (*Bizunk az irodalomban!*), de a valódi felelet a kötet egészében rejlik. Olvashatjuk elméleti megközelítésben azt, hogy az irodalomtörténetet a fentiek értelmében „többszörös útkereszteződésben” állónak látja; s hogy vállalja, vállalja érvényesként ma is Horváth János véleményét, mely szerint az irodalom „írók és olvasók szellemi viszonya írott művek közvetítésével”. De válaszainak igazi, személyes meggyőződését, gyakorlatának hitelét magában hordozó változata maga a könyv felépítése, témáinak kiválasztása, elemzéseinek módszere, vagyis szemléletének megvalósítása, s mindettől elválaszthatatlan, egységes, sokszor szépírói vonzerővel bíró stílusa. Megfontoltságról tanúskodik az, ahogyan a gyűjtemény anyagát négy nagy fejezetre tagolja, egyszerűen csak római számokkal választva el ezeket egymástól, szemben előző kötete cím- és alcím-adásaival. Az ok, úgy véljük, szervesen kötődik a szerző problémafelvetéseihez, s megoldásainak belső logikájához. Az egyes nagy részek tartalma